

Универзитет у Београду
Факултет безбедности

Насиље у породици –
кривичноправни и виктимолошки
аспект

ДИПЛОМСКИ РАД

Ментор:

Др Младен Милошевић

Кандидат:

Зорана Миљевић

Београд, 2017

Садржај:

УВОД.....	3
КРИВИЧНО ДЕЛО НАСИЉА У ПОРОДИЦИ.....	5
ВРСТЕ НАСИЉА У ПОРОДИЦИ	8
Облици насиља у породици	10
Насиље над женама.....	12
Насиље над децом.....	15
Насиље према старим особама	17
МЕРЕ ЗАШТИТЕ.....	19
Мере заштите по Породичном закону	21
Улога полиције у превенцији и спречавању насиља у породици	23
Међународни стандарди о насиљу у породици	26
ПОСЛЕДИЦЕ ВИКТИМИЗАЦИЈЕ	30
Примери из праксе.....	30
ЗАКЉУЧАК.....	32
ЛИТЕРАТУРА.....	33

УВОД

Породица је незамењива средина, примарна друштвена група у којој човек живи и обавља своје основне функције. Здрава породица је стуб сваког друштва и она има веома важну улогу у развоју човека. Насиљем у породици се угрожава психички, физички и морални интегритет, као и права која су загарантована Уставом Републике Србије, а садржана су и у Универзалној декларацији Уједињених нација о људским правима.

Данас, насилници могу бити мушкарци и жене, а све су чешће и ситуације у којима деца малтретирају старије. Статистички гледано, најбројније жртве насиља у породици јесу особе женског пола, док се као најчешћи учиниоци наводе особе које су са њима у брачној или ванбрачној заједници, као и бивши партнери. Поражавајућа информација јесте да је свака друга жена у Србији била жртва насиља у породици. Од 2012. године расте број жртава и то се може повезати са чињеницом да је, генерално, насиље у друштву у порасту. Овом проблему се данас посвећује све више пажње, јер се насиље у породици јавља у свим срединама и културама и неопходна је активност целе заједнице на његовом сузбијању, заштити жртава, као и кажњавању насилника.

Породични закон уређује брак и односе у браку, односе у ванбрачној заједници, односе између родитеља и детета, усвојење, хранитељство, старатељство, издржавање, имовинске односе у породици, заштиту од насиља у породици, поступке у вези са породичним односима и лично име (ПОРОДИЧНИ ЗАКОН, 2005.). Чланом 194. Кривичног законика дат је основни облик кривичног дела насиља у породици, предвиђене казне, три квалификована облика, као и посебан облик, односно казне за прекршиоце мера заштите насиља у породици које је суд одредио на основу закона којим се уређују породични односи. Поред ових закона, од јуна 2017. године примењује се и Закон о спречавању насиља у породици, којим се уређује спречавање насиља у породици и поступање државних органа и установа у спречавању насиља у породици и пружању заштите и подршке жртвама насиља у породици (ЗАКОН О СПРЕЧАВАЊУ НАСИЉА У ПОРОДИЦИ, 2016.). Иако се

сматра да је овај закон добар, постоји много простора за самостално тумачење његових одредаба.

КРИВИЧНО ДЕЛО НАСИЉА У ПОРОДИЦИ

Прво на шта би требало да се скрене пажња јесте то да је примарна заштита од ове врсте насиља – породична заштита. Тек када њом није могуће остварити циљ, односно када социјалне службе закажу, приступа се кривично – правној заштити. Када су у питању лакши облици као што је вређање, омаловажавање, исмевање, које ми често ни не сврставамо у насиље у породици, важно је да се одмах укључи породична заштита, како не би дошло до најтежих – физичких облика насиља.

Ово кривично дело је проблем целог друштва, присутан је у свим земљама и све је већи број учињених дела. Појам „насиље у породици“ се користи када желимо истаћи дело насиља чије су жртве чланови породице. У ужем смислу, то је насиље према брачном другу или деци, а шире значење обухвата и ванбрачне супружнике, децу, бабу и деду, остале крвне сроднике, усвојенике, усвојиоце и друге чланове породичне заједнице. Често се ово кривично дело изједначава са насиљем над женом, што је погрешно, јер насиље у породици одређује оквире у коме се оно одвија, а то је управо породица (Бошковић, 2009.). Насиље у породици се проучава са друштвеног, психолошког, криминолошког, криминалнополитичког, а најмање са кривичноправног аспекта.

Још за време Кнежевине Србије је тадашњи Кривични законик прописао да ће се намерно злостављање по крви сродних лица сматрати отежавајућом околности (Добросављевић, 2003.). Насиље у породици је у наше законодавство унето 2002. године. Сврстано је у групу дела против брака и породице и има неколико облика. По Кривичном законнику, основни облик постоји када се применом насиља, претњом да ће се напасти на живот или тело, дрским или безобзирним понашањем угрожава спокојство, телесни интегритет или душевно стање члана своје породице (КРИВИЧНИ ЗАКОНИК, 2005-2016.). Дакле, радња извршења је постављена алтернативно и може да се оствари на више начина: применом насиља, претњом да ће се напасти на живот или тело или дрским и безобзирним понашањем. Насиље треба схватити исто као и код кривичног дела насилничког понашања. Насилничким понашањем се сматра:

- када је намерно или свесно нанесена телесна повреда

- када постоји покушај да се нанесе телесна повреда
- када се намерно или свесно изазива страх да ће бити нанета телесна повреда
- када се употреби сила или претња силом да се друго лице наведе на нежељени сексуални однос
- када се ограничава слобода кретања и комуницирања са трећим лицима
- када се вређа. (Бошковић, 2009.)

Што се тиче силе, она може бити физичка, али и механичка, као и свака друга сила и она не мора бити непосредно усмерена према члану породице (може и према блиском лицу које није члан породице или према стварима). Претња мора бити озбиљна, стварна, остварљива са становишта жртве, без обзира на то да ли учинилац намерава да је оствари или не. Дрско понашање јесте оно којим се крше основна правила културног понашања, а безобзирно јесте оно којим се не поштује одређено лице, његово физичко или психичко малтретирање.

Последица овог кривичног дела је такође прописана алтернативно и састоји се из: угрожавања спокојства, телесног интегритета или душевног стања члана породице. Поставља се питање да ли наношење физичког бола члану породице који је мањег интензитета и не садржи у себи обележја кривичног дела лаке телесне повреде може да се сврста у последицу. Под тиме подразумевамо гурање, вучење за косу, плување, прскање хладном водом, и слично, које не изазивају повреде тела, али доводе до непријатности и нелагодности. Сматра се да је законодавац дао и такву могућност (Добросављевић, 2003.). Ово је посебно важно, јер су углавном то почетни облици, који касније доводе до тежих, па и најтежих последица, односно смрти. Угроженост подразумева изазивање страха, узбуђености, узнемирености и довољно је да је само једном угрожено спокојство, телесни интегритет или душевно стање члана породице. Сматра се да је дело свршено наступањем стања угрожености када је члан породице сазнао за претњу.

Основно дело има три тежа облика. У ставу 2. прописан је први, и то ако је приликом извршења основног облика коришћено оружје, опасно оруђе или друго средство подобно да тело тешко повреди или здравље тешко наруши. У сваком конкретном случају се оцењује да ли је средство могло да тешко тело повреди или

здравље наруши, у зависности од врсте средства, као и начина на који је употребљено (Добросављевић, 2003.).

У ставу 3. прописано је да тежи облик постоји када је наступила тешка телесна повреда или тешко нарушавање здравља услед дела из става 1. и 2. или је дело извршено према малолетном лицу. У односу на тешку телесну повреду учинилац мора поступати из нехата, јер је у питању кривично дело квалификовано тежом последицом. Други случај односи се на узраст жртве (малолетно лице јесте оно које није напунило 18 година) и ова околност мора бити обухваћена умишљајем учиниоца.

Најтежи облик прописан је у ставу 4. и то уколико је приликом вршења дела из става 1, 2. или 3. наступила смрт члана породице. То је, такође, дело квалификовано тежом последицом, те је неопходно да у односу на последицу учинилац поступа нехатно.

У ставу 5. прописан је посебан облик и он предвиђа казну за учиниоце који прекрше мере заштите од насиља у породици које му је суд одредио на основу закона којим се уређују породични односи (КРИВИЧНИ ЗАКОНИК, 2005-2016.).

Све инкриминације које су унете у Кривични законик, раније су већ биле обухваћене неким кривичним делом, и због тога што су сада садржане у једном кривичном делу – насиље у породици, још више добијају на значају и пружају већу кривичноправну заштиту жртвама.

ВРСТЕ НАСИЉА У ПОРОДИЦИ

Физичко насиље представља континуирану употребу физичке силе и врши се деловима тела, различитим предметима или оружјем и то на више начина: ударање, гурање, шутирање, бацање, ломљење делова тела, давлeње, наношење опекотина, и друге врсте повреда. Важно је напоменути да насилници воде рачуна о томе да не претерају у употреби силе, односно, да прикрију последице. Они се ван породице углавном понашају сасвим нормално, имају изграђени углед у средини у којој живе и раде. Због тога их жене још мање пријављују, јер се плаше да им нико неће веровати. Физичко насиље је најочигледније, јер се код жртве јављају видљиве повреде. Насилник може да изазове лаку или тешку физичку повреду, и на крају смрт, као најтежи облик кривичног дела насиља у породици.

Поред физичког, најзаступљеније је *психичко насиље*, а о њему се мање говори. Подразумева претњу, која мора бити озбиљна, да ће се напасти на живот или тело члана породице. Ова врста се испољава кроз вређање, критиковање, праћење, претресање, прислушкивање, посесивно понашање, омаловажавање, исмевање, ограничавање комуникације, узнемиравање, стварање несигурности код жртве, застрашивање, изолацију и слично. Жртва се труди да удовољи насилнику, при чему губи свој идентитет, што насилнику даје моћ над њом. Велики проблем представља и ако је жртва материјално зависна, па га она не пријављује, односно не може да га напусти. Често психичко насиље прати физичко (као и сексуално), или долази пре њега, а ретко се дешава да насилници користе само једну врсту насиља.

Сексуално насиље подразумева сваку повреду полне слободе или покушај исте, односно присиљавање жртве на учествовање у активностима против њене воље. Насилнику је важна доминација и понижавање жене. Најтежи облик сексуалног насиља јесте силовање. Силовање врши онај ко принуди другог на обљубу или са њом изједначен чин употребом силе или претње да ће се непосредно напасти на живот или тело тог или њему блиског лица¹ (КРИВИЧНИ ЗАКОНИК,

¹ У нашем Кривичном законик у предвиђен је и један привилеговани облик (ако је дело учињено претњом да ће се за то или њему блиско лице открити нешто што би шкодило његовој части или угледу или претњу неким другим тешким злом), и два квалификована (уколико је: настала тешка телесна повреда, учињено од стране више лица, на нарочито свиреп или нарочито понижавајући

2005-2016.). У ранијем Кривичном закону насилна обљуба супруга над супругом није сматрана за кривично дело. Силовање је могло да изврши само мушко лице, али не и према жени са којом живи. Нови Кривични законик предвиђа кривичну одговорност за ово дело. Сексуално насиље може да се одвија како између супружника, тако и између родитеља и деце, деце и других чланова породице... Такође, ово насиље прати и физичко и психичко насиље.

Економско насиље још увек у Србији није дефинисано као кривично дело, па самим тим нема ни санкције за њега, јер се сматра да је то приватна ствар. НВО Женска алтернатива Сомбор је реализовала пројекат „Заједно против економског насиља над женама“, што представља велики помак, у смислу да се скреће пажња да се оно дефинише у оквиру породичног насиља. Економско насиље подразумева: насилно одузимање новца, када партнер не дозвољава запослење, или приморава на исто, ускраћивање права на власништво, или присиљавање на одрицање власништва када партнер не даје новац за породицу, односно не испуњава обавезе издржавања, узима зараду, приморава на правдање сваког потрошеног новца и слично.

начин, учињено према малолетнику или је дело имало за последицу трудноћу; и уколико је учињено према детету или је наступила смрт лица)

Облици насиља у породици

Данас постоји неколико облика насиља у породици, али су најчешћа и највише се истичу насиље над женом и насиље над дететом. Као што је већ споменуто, сматра се да је ово кривично дело у порасту у односу на претходни период, али не сме се заборавити чињеница да се оно раније сматрало за приватну ствар, као и то да данас живимо у глобалном друштву где медији имају веома велики утицај, те се свакодневно и великом брзином преносе дешавања. Дакле, велики проблем је био (а и данас је) што жртва не жели, или не сме, да пријави насилника, а део њих чак и негира да трпи насиље. Све је то утицало да полиција не жели да се меша у породичне односе, а није постојала ни одговарајућа законска регулатива.

Према неким мишљењима, само 30% од укупног броја извршених кривичних дела се пријављује полицији. Стваран број јесте око 64.353 случајева годишње, што је 176 случајева дневно, а насиље највише трпе жене које имају партнера, али жртве могу да буду и мушкарци, на релацији отац – син. Такође, према подацима Међународног друштва за процену занемаривања и злостављања деце „Траума остаје заувек“ једна од четири девојчице и један од пет до седам дечака су сексуално злостављани пре осамнаесте године. (Бошковић, 2009.)

Постоји више облика насиља у породици, у зависности од лица које врши насиље:

- насиље супруга над супругом у брачној и ванбрачној заједници
- насиље супруге над супругом у брачној и ванбрачној заједници (ређе)
- насиље оца над децом
- насиље мајке над децом
- насиље оба родитеља над децом
- насиље деце над мајком
- насиље деце над оцем
- насиље деце над оба родитеља
- насиље деде и бабе према унуцима
- насиље унучади према баби и деди
- насиље међу браћом и сестрама

- насиље усвојиоца према усвојенику
- насиље усвојеника над усвојиоцем
- насиље према осталим члановима породице, сматрајући породицу у ширем смислу (Бошковић, 2009.)

Овде ће бити речи о неколико најчешћих облика.

Насиље над женама

Како је већ речено, најбројније жртве насиља у породици су жене, без обзира да ли је у питању брачна или ванбрачна заједница, а најчешћи насилници су мушкарци. Уколико се ово сагледа као приватна ствар, они који су најслабији, а то су жене (и деца), бивају немоћни и губе подршку и начин да се изборе са насиљем. Насиље над женом, и уопште насиље у породици је јавна ствар и држава има обавезу да заштити жртве.

Насиље над женама подразумева примену било какве физичке силе, примену психичког насиља, као и повреде полне слободе. Декларација Уједињених нација дефинише овај појам као „сваки акт насиља базиран на припадности полу који резултира, или је подобан да резултира у физичкој, сексуалној или психолошкој повреди или патњи жене, укључујући и претње таквим радњама, принуду или арбитрарно лишавање слободе, без обзира да ли се то догађа у јавном или приватном животу. “Насиље над женама се на међународном нивоу третира као проблем кршења основних људских права и проблем јавног здравља² будући да из насиља произилазе бројне телесне, психичке и сексуалне последице по жртве (Коларић, Кесић, Ђурђевић, & Симеуновић Патић, 2014.).

Циљ насилника је контрола над женом и то кроз претње и застрашивање. Он одлучује о њеном животу: шта ће да ради, да мисли, како ће да се понаша. Дулут модел, мала заједница која је развијала начине за окончање насиља у породици, приказала је технике којима се партнер користи ради задржавања контроле над женом: принуда, застрашивање, емоционално злостављање, изолација, понижавање, окривљавање, манипулација децом, економско насиље, тзв. мушке привилегије (Коларић, Кесић, Ђурђевић, & Симеуновић Патић, 2014.)

Један од највећих проблема јесте то што жене не пријављују насилнике. Постоје бројни разлози због којих се то дешава: нико јој не верује и нико је не

² Савет Европе је 2002. године прогласио ову врсту насиља као озбиљан проблем јавног здравља с обзиром на то колико је раширено и у којој мери је то узрок смрти или инвалидитета жена.

подржава, материјално је зависна од њега, мисли да је то боље за децу, плаши се одмазде насилника, нема где да оде, плаши се да ће јој узети децу, и многи други.

Најзначајнија празнина у нашим законским решењима била је та што не постоји дефиниција прогањања. Од 1. јуна ове године прогањање се уводи у закон као кривично дело, а полно узнемиравање ће се кажњавати како новчано, тако и казном затвора. Прогањање подразумева понашање које се понавља, а којим се жртва узнемирава, повређује њена приватност и остварује нежељено присуство у њеном животу које је за њу застрашујуће. Обично прогањању претходи неки лични однос, емоционална веза, и оно почиње углавном одмах након окончања везе(Коларић, Кесић, Ђурђевић, & Симеуновић Патић, 2014.). Према Законику, прогањање чини онај ко у току одређеног временског периода:

1. друго лице неовлашћено прати или предузима друге радње у циљу физичког приближавања том лицу противно његовој вољи
2. противно вољи другог лица настоји да са њим успостави контакт непосредно, преко трећег лица или путем средстава комуникације
3. злоупотребљава податке о личности другог лица или њему блиског лица ради нуђења робе или услуга
4. прети нападом на живот, тело или слободу другог лица или њему блиског лица
5. предузима друге сличне радње на начин који може осетно да угрози лични живот лица према коме се радње предузимају (КРИВИЧНИ ЗАКОНИК, 2005-2016.)

Тежи облик постоји ако је радњом из члана 1. изазвана опасност по живот, здравље или тело, лица према коме је дело извршено или њему блиског лица, а најтежи уколико је наступила смрт другог лица или њему блиског лица.

Такође, посебан проблем јесте и насиље над ментално ометеним женама. Такве жене се и ван породице сусрећу са злостављањем и насиљем, због стања у коме се налазе. Оне су изложене дискриминацији на три различита нивоа: полна дискриминација, дискриминација због ометености и на крају унутар заједнице ометених, на тапети су људи који су ментално ометени (Сзели & Паласка, 2004.). Овакве жене су најрањивија категорија и због тога су често мета насилника. При

том, њима се најмање верује када пријављују дело, па је ова врста насиља игнорисана или неоткривена.

Реализацијом пројекта „*Борба против сексуалног и родно заснованог насиља*“ и усвајањем *Националне стратегије за спречавање и сузбијање насиља над женама у породици и партнерским односима* 2011. године на седници Владе Србије, наша држава почиње са решавањем проблема насиља у породици уопште. Стратегија треба да буде примарни документ за изградњу свеобухватног система за спречавање насиља над женама и њихову заштиту, као најзаступљеније и најчешће жртве насиља у породици.

Статистички подаци показују да се све више повећава број жртава, стога је неоподно и даље радити на мерама спречавања насиља у породици, заштити жртава и адекватног кажњавања учиниоца. Какво је стање заправо, говори опаска једног професора универзитета, која се односи на проблем прикупљања података о насиљу над женама, а то је да се најбољи подаци из ове области могу наћи на гробљу.

Насиље над децом

Породица је природна заједница која се развија на међусобним осећањима љубави и поштовања између родитеља и деце. Морална обавеза и основни задатак родитеља је да брину о деци, да их подижу и васпитавају (Љубојев, 2008.). Деца су од рођења зависна од родитеља, ослањају се на њих и потребна им је родитељска љубав. Међутим, они трпе различите врсте насиља, и на различитим местима, као што је школа или нека друга установа где се налазе, али застрашујућа чињеница је да се дете злостављају и занемарују у оквиру породице, где би требало да је најсигурније. Насиље над децом подразумева такво понашање родитеља, усвојиоца, стараоца, бабе, деде или неког другог лица које треба да брине о деци, којим се угрожава психички и физички интегритет детета или се спречава задовољење његових потреба (Бошковић, 2009.).

Конвенција о правима детета јесте међународни документ који је усвојила Генерална скупштина Уједињених нација и садржи универзалне стандарде које држава чланица мора да обезбеди деци. Она има снагу закона и у складу са тим свако дете мора да буде заштићено од свих облика насиља и злостављања. Република Србија, која је и сама потписница Конвенције, дужна је да предузме све законске, образовне и социјалне мере како би заштитила децу.

Истраживања показују да је ова врста насиља у Србији веома распрострањена и то у свим облицима: физичко, психичко, сексуално и емоционално, а присутно је и занемаривање којим се спречава развој детета. Данас се често губи граница између телесног кажњавања и физичког повређивања, односно, насиља над дететом. Свако телесно кажњавање (физичко насиље) јесте повреда права детета на њихов интегритет и достојанство, које им припадају као и сваком одраслом човеку. Оно је озбиљан друштвени проблем којим родитељи/старатељи желе да остваре свој ауторитет над дететом. Иако постоје одређени напори да се оно регулише законом, па и одређене забране ради заштите малолетника, телесно кажњавање је код нас и даље прилично заступљено. На то се гледа као на начин васпитавања и тренутно нема одговарајуће законске регулативе на коју би се могло позвати када то пређе у

злостављање детета. Томе доприноси и чињеница да деца веома ретко било какво насиље пријављују некоме из околине.

Емоционално злостављање је веома тешко прецизно дефинисати, јер се јавља кроз многобројне облике, као што су: одбацивање, понижавање, ограничавање слободе, игнорисање, изолација детета, застрашивање, искоришћавање, и слично.

Дечија експлоатација је посебан вид насиља над дететом и то са циљем стицања одређеног профита, кроз приморавање детета на рад, проституцију или неку другу активност којом се угрожава његов физички или ментални интегритет, социјални или емоционални развој. Дечији рад подразумева ангажовање деце за било који посао који је опасан за њихово физичко или ментално здравље.

Ако бисмо уопште могли говорити о томе који је облик најтежи по дете, онда би то било сексуално насиље које изазива најтеже и највеће последице. Почев од наизглед безазлених ствари, као што су показивање делова тела или миловање, оно обухвата и снимање порнографских садржаја, дечију проституцију, силовање, инцест, покушај да се изврши сексуални однос, па и воајеризам.

Последице по децу су дугорочне и најчешће се виде тек после пар година, а испољавају се кроз низ менталних поремећаја, повлачење у себе, агресивно понашање, поремећаје у развоју, злоупотребу дрога и алкохола, што се касније одражава и на друштво у целини. Због тога је важно учинити све у циљу превенције, како до насиља уопште не би дошло, а уколико дође, предузети кораке како би се дете заштитило. Потребно је да све институције и организације сарађују на овом плану како би борба против насиља над децом била успешна.

Насиље према старим особама

Иако се последњих година доста пажње посвећује положају старих лица, и даље нема одговарајуће законске регулативе која би представљала извор на који би се могло позвати приликом њихове заштите. То је препуштено разним законима и стратешким документима који би требало да се саставе у једну целину како би се заокружио оквир за овај део популације.

Као и код насиља над женама и децом, и овај вид има више облика – физичко, психичко, сексуално, економско, а присутно је и занемаривање и напуштање. Према дефиницији Светске здравствене организације, насиље над старима јесте сваки чин акције или уздржавање од онога што би се морало учинити у међуљудским односима заснованим на поверењу, а који изазива бол или узнемирење код старијих особа. Што се тиче извршиоца, најчешће се наводе одрасла деца, рођаци, унуци, а у мањем броју случајева је и супруг означен као насилник. Дакле, у највећем броју случајева, то су особе којима злостављана особа верује.

У оквиру Кабинета потпредседника Владе и министра за грађевинарство, саобраћај и инфраструктуру, формиран је „тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва“ у оквиру кога су, између осталог, дефинисани и најчешћи знакови који упућују на злостављање старих:

- старије особе показују знакове физичке трауме – опекотине, модрице, подливи и повреде које нису у сагласности са објашњењем које старија особа даје
- особа делује депресивно и повучено, не жели да разговара
- изоловани су од заједнице, тешко се успоставља контакт са њима
- неуредна и прљава гардероба, лоша лична хигијена, генерално су запуштене
- знаци потхрањености и дехидратације
- на месту где старија особа живи, услови живота су лоши и нехигијенски
- немају приступ свом банковном рачуну или недостаје одређена сума новца и слично. (Тодоровић, 2015)

Важан документ у овој области јесте Национална стратегија о старењу коју је донела Влада Републике Србије чији је циљ да се сви аспекти живота прилагоде демографским променама, како би се створила адекватна средина за све узрасте, а посебно да се задовоље потребе старих. Према Стратегији, активности ће бити усмерене на то да се на свим нивоима, од локалног до републичког, обухвати појава старења, као саставни део живота сваког појединца. У том циљу, потребно је да се укључе сви: Министарство рада, запошљавања и социјалне политике, Министарство здравља, Министарство културе, као и многи други чији допринос би могао бити од значаја. Доношењем овог документа, држава је на једном месту дефинисала начине на које може да се реагује на насиље над старим особама и мотивисала старе људе да се више интегришу у заједницу како би се развили односи између генерација.

Старије особе врло често не пријављују насилнике због стида или страха од освете; велики број њих није уопште упознат са системом, нити су информисани о институцијама које им стоје на располагању, а чак и уколико их пријаве, у великом броју случајева се по том питању не учини ништа. С обзиром на демографске трендове и чињеницу да у структури укупне популације велики део заузимају особе старије од 65 година, можемо претпоставити да ће феномен злостављања старих тек да узме замаха и да ће да заокупира интерес стручњака и јавности. Стога је веома важно да се ради на мерама превенције, да се подигне ниво културе и свест код целог становништва, унапреде закони и обезбеди помоћ и заштита жртвама.

МЕРЕ ЗАШТИТЕ

Да бисмо уопште могли да говоримо о спречавању насиља у породици, важно је да се сви надлежни органи укључе ради елиминисања и отклањања свих услова који утичу на настанак и развој овог кривичног дела. Превентивне мере треба да се предузимају стално и системски ради предупредивања насиља.

Са овог аспекта, најзначајнија подела превентивних мера јесте:

1. *примарна превенција* - спречавање појаве насиља, едукација, подизање свести код људи
2. *секундарна превенција* - идентификација фактора ризика и обезбеђивање помоћи (отварање СОС телефона, прегледи, прављење разних програма)
3. *терцијарна превенција* - мере које би спречиле даље насиље (доношење одговарајућих закона, обезбеђивање склоништа за жртве, ефикасне полицијске интервенције) (Бошковић, 2009.)

Основне репресивне мере јесу кривичне санкције које се примењују према учиниоцима. Наше кривично законодавство познаје четири врсте санкција: казне, мере упозорења, мере безбедности и васпитне мере. За кривично дело насиља у породици предвиђена је казна затвора од три месеца до три године³.

У Кривичном законнику, поред кривичног дела насиља у породици, постоје још нека, која су од значаја за ову тему.

Запуштање и злостављање малолетног лица има два облика и може га учинити искључиво родитељ, старатељ или усвојилац. Први облик чини онај ко грубо занемарује своју дужност збрињавања и васпитања, што доводи до запуштања малолетног лица о којем су дужни да се старају, а други облик постоји када родитељ, усвојилац или старалац злоставља малолетно лице или га принуђава на претеран рад или на рад који не одговара узрасту малолетног лица или на просјачење или га из

³ за дело из става 2. предвиђена казна је од шест месеци до 5 година, за дело из става 3. од две до десет година, а за најтежи облик из става 4. казна је од три до петнаест година

користољубља наводи на вршење других радњи које су штетне за његов развој. Такође, постоји и кривично дело *недавање издржавања*, а учинилац може бити лице које не даје издржавање за лице које је по закону дужно да издржава, а та дужност је утврђена извршном судском одлуком или извршним поравнањем пред судом или другим надлежним органом, у износу или на начин како је то одлуком односно поравнањем, утврђено. *Кршење породичних обавеза* чини онај ко остави у тешком положају члана породице који није у стању сам о себи да се стара. Тежи облик ће постојати уколико је услед става 1. наступило тешко нарушавање здравља члана породице, а најтежи уколико је наступила смрт. Иако се ово кривично дело у највећем броју случајева односи на родитеље (стараоце, усвојоце) и њихову малолетну децу, постоје ситуације када деца не врше своје обавезе према родитељима, нарочито ако су они старији и не могу да се брину о себи, или када један брачни друг крши ову обавезу према другом брачном другу. *Родоскрвнуће* чини онај ко изврши обљубу или са њом изједначен чин са малолетним сродником по крви у правој линији или са малолетним братом, односно сестром. (КРИВИЧНИ ЗАКОНИК, 2005-2016.)

Поред закона који су донети у овој области, значајне су и мере безбедности које утичу на то да учинилац не врши кривична дела у будућности. Наш Кривични законик познаје девет таквих мера, а оне које су посебно значајне за ову тему јесу: обавезно лечење наркомана и алкохоличара, обавезно психијатријско лечење и чување у здравственој установи, као и обавеза психијатријског лечења на слободи.

Такође, Закон о јавном реду и миру предвиђа одређене прекршаје који могу бити у функцији заштите од насиља у породици, као што су: свађа⁴ и вика⁵, претња⁶, вређање⁷, вршење насиља⁸ или туча⁹. (Закон о јавном реду и миру, 2016.)

⁴ вербални сукоб два или више лице

⁵ вербално изражавање јаког интензитета

⁶ угрожавање сигурности другог лица, стављањем у изглед да ће се учинити какво зло, или напасти на живот или тело тог или њему блиског лица

⁷ вршење радњи којима се омаловажава личност другог лица

⁸ примена физичке силе или друге силе на телу другог лица, подобне да изазову патњу или болове

⁹ узајамно вршење насиља између два или више лица које се састоји у задавању удараца руком, другим деловима тела или предметима

Мере заштите по Породичном закону

Према Породичном закону, насиље у породици представља понашање којим један члан породице угрожава телесни интегритет, душевно здравље или спокојство другог члана породице, а нарочито: наношење телесне повреде или покушај, изазивања страха претњом убиства или наношења телесне повреде члану породице или њему блиског лица, присиљавање на сексуални однос, навођење на сексуални однос са лицем које није навршило 14. година или немоћним лицем, ограничавање слободе кретања, вређање, као и свако друго дрско, безобзирно или злонамерно понашање. Круг лица којима се заштита обезбеђује превазилази класичне појмове чланова породице:

1. супружници или бивши супружници
2. деца, родитељи и остали крвни сродници, те лица у тазбинском или адаптивном сродству, односно лица која везује хранитељство
3. лица која живе или су живела у истом породичном домаћинству
4. ванбрачни партнери или бивши ванбрачни партнери
5. лица која су међусобно била или су још увек у емотивној или сексуалној вези, односно која имају заједничко дете или је дете на путу да буде рођено, иако никада нису живела у истом породичном домаћинству (ПОРОДИЧНИ ЗАКОН, 2005.)

Иако овај закон не спада ни у кривичну, ни у прекршајну материју, ипак може да пружи одређену кривичноправну заштиту жртвама насиља у породици. Он најближе уређује мере заштите које се могу изрећи члану породице:

1. издавање налога за исељење из породичног стана или куће, без обзира на право својине односно закупа непокретности
2. издавање налога за уселење у породични стан или кућу, без обзира на право својине односно закупа непокретности
3. забрана приближавања члану породице на одређеној удаљености
4. забрана приступа у простор око места становања или места рада члана породице
5. забрана даљег узнемиравања члана породице (ПОРОДИЧНИ ЗАКОН, 2005.)

Ове мере изриче искључиво суд и оне се могу продужавати све док не престану разлози због којих су мере одређене, а најдуже могу да трају годину дана. Такође, суду је остављена могућност да одреди и неке друге мере, с обзиром да није могуће набројати све мере којима би се чланови породице могли заштити, под условом да ће оне допринети спречавању насиља. Такође, ове мере имају важну улогу у превентиви, а део њих има и репресиван карактер, као што је удаљавање насилника из породичне куће (чак и када је његова својина), или забрана приласка жртви.

Поступак који се води за кривично дело насиља у породици је нарочито *хитан*, односно рочиште мора да се закаже у року од осам дана од пријема тужбе. Ово се односи и на поступак по жалби, када другостепени суд мора да донесе одлуку о жалби у року од 15 дана од достављања исте. Такође, дужност суда је и да пресуду достави центру за социјални рад на чијој територији живи жртва, али и центру на чијој територији живи насилник.

Деца по овом закону уживају посебну заштиту. У складу са тим, из свих спорова у којима учествују малолетници искључена је јавност. Суд је дужан да обавести малолетника о свим његовим правима, као и да процени да ли је он у стању да изрази своје мишљење, узимајући у обзир његов узраст, понашање, тежину ситуације и развојне способности. Информације може да тражи и од центра за социјални рад и школског психолога. Жртви се мора омогућити да учествује у поступку, као и да изрази своје мишљење, а ово друго јој се може ускратити само уколико суд процени да то није у најбољем интересу за њу. Такође, нико не може бити ослобођен од дужности сведочења које се тичу личности малолетника и услова у којима живи. Малолетна жртва има право на законског заступника (родитељ или старатељ), а уколико је то истовремено и насилник, суд може да затражи од центра за социјални рад да постави привременог заступника или да то сам уради.

Улога полиције у превенцији и спречавању насиља у породици

Полиција је део државног апарата који је задужен за чување јавног реда и мира, као и заштиту безбедности грађана и њихове имовине. У оквиру Закона о полицији дат је њен појам, организација и надлежност Министарства унутрашњих послова, сарадња са службама безбедности, другим органима, грађанима, судским органима, као и међународна сарадња, затим организација и надлежност полиције, дефинисани су полицијски послови, мере и радње које могу и морају да предузму, обим овлашћења, као и дисциплинска одговорност.

Закон о спречавању насиља у породици примењује се на сарадњу у спречавању насиља у породици за следећа кривична дела:

1. прогањање
2. силовање
3. обљуба над немоћним лицем
4. обљуба над дететом
5. обљуба злоупотребом положаја
6. недозвољене полне радње
7. полно узнемиравање
8. подвођење и омогућавање вршења полног односа
9. посредовање у вршењу проституције
10. приказивање, прибављање и поседовање порнографског материјала и искоришћавање малолетних лица за порнографију
11. навођење детета на присуствовање полним радњама
12. запуштање и злостављање малолетног лица
13. насиље у породици
14. недавање издржавања
15. кршење породичних обавеза
16. родоскрвнуће
17. трговина људима

18. друга кривична дела, ако је кривично дело последица насиља у породици (ЗАКОН О СПРЕЧАВАЊУ НАСИЉА У ПОРОДИЦИ, 2016.)

Такође, у овом закону је посебно наглашена превентивна активност полиције. Поред ње, значајну улогу имају и јавна тужилаштва, судови, центри за социјални рад, али и сви грађани, правна лица и удружења. Прописана је дужност свих ових лица и органа да пријаве и реагују на свако насиље у породици. У супротном, прети им казна од 50.000 до 150.000 динара. Социјалне службе, као и центри за социјални рад имају дужност да пруже сву неопходну помоћ жртвама насиља у породици у вези са обраћањем полицији и суду.

Полицијска овлашћења су овим законом знатно повећана, посебно одредбом која се односи на јавног тужиоца, који је дужан да, чим добије пријаву за насиље у породици или за непосредну опасност од њега, обавести надлежног полицијског службеника. Полиција може, самоиницијативно или по налогу надлежног полицијског службеника, да доведе потенцијалног учиниоца ради вођења поступка. Из овог разлога, она може учиниоца да задржи најдуже 8 часова. Посебна овлашћења полиције која она има по овом закону, односе се на хитне мере које може да изрекне насилнику, а то су мера привременог удаљења насилника из стана и мера привремене забране насилника да контактира жртву и да јој прилази. Мере се изричу у форми наређења, а учинилац је дужан да се јави полицијском службенику који ју је изрекао, након њеног истека.

Заштита жртава, пружање помоћи и подршке је сложен процес и неопходно је да се успостави добра сарадња између свих установа и организација, које морају да имају заједнички циљ, да знају своју улогу и улогу својих партнера и да размењују информације, како би заштита била ефикасна. Полиција, као и сви органи Републике Србије, у складу са Општим протоколом о поступању и сарадњи установа, органа и организација у ситуацијама насиља над женама у породици и у партнерским односима, има обавезу да:

1. јача капацитете установа и институција које се баве жртвама насиља у породици

2. установљава и примењује механизме који ће обезбедити поступање у складу са међународним обавезама везаним за људска права у области сексуалног и родно заснованог насиља
3. јача законодавни оквир ради заштите жртава насиља у породици
4. подиже свест код грађана и јавности уопште о неприхватљивости насиља као модела понашања у циљу пружања доприноса стварању социјалног амбијента који би имао превентивну функцију (Општи протокол о поступању и сарадњи установа, органа и организација у ситуацијама насиља над женама у породици и у партнерским односима, 2017)

Најважнији међународни документи на којима се овај Протокол заснива јесу Универзална декларација о људским правима, Конвенција Уједињених нација о елиминисању свих облика дискриминације жена, Декларација Уједињених нација о елиминисању насиља над женама, Пекиншка декларација и Платформа за акцију, Конвенција Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици и слично. Што се тиче унутрашњег оквира, на првом месту јесте Устав, који гарантује иста права свима, затим Кривични законик, Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, Закон о извршењу кривичних санкција, Закон о полицији, Закон о забрани дискриминације, Закон о социјалној заштити и многи други.

Међународни стандарди о насиљу у породици

Како је проблем насиља у породици све чешћа појава, тако се развија све више механизма ради његовог сузбијања, како на националном, тако и на глобалном нивоу. Ипак, међународна документа, која су резултат рада различитих међународних организација, не садрже јасну дефиницију насиља у породици, што је заправо први и основни корак, како бисмо уопште могли да говоримо о његовом сузбијању. Ова документа углавном садрже набрајање радњи које би се могле сматрати радњом извршења овог кривичног дела. Ипак, међународне организације све чешће стављају насиље у породици у центар свог интересовања, што доприноси подизању свести код држава о овом проблему, као и прилагођавање домаћег законодавства међународном. Резултат тога јесте доношење великог броја правних норми, политичких споразума и препорука.

Смернице које се тичу насиља у породици постоје на три различита нивоа: ниво Уједињених нација, ниво Савета Европе и ниво Европске уније.

У оквиру Уједињених нација, најважнију улогу има Агенција Уједињених нација за родну равноправност и оснаживање жена (UN Women), Конвенција о уклањању свих облика дискриминације жена (Convention on Elimination of All Forms of Discrimination Against Women), Комитет за елиминацију дискриминације жена (The Committee on the Elimination of Discrimination against women), као и Фонд Уједињених нација за популацију (The United Nations Population Fund – UNFPA). Стварање Агенције Уједињених нација за родну равноправност и оснаживање жена 2010. године јесте део реформске агенде Уједињених нација и у оквиру ње постоји неколико институција које се баве овом темом:

- Одељење за унапређивање жена
- Међународни институт за истраживање и обуку за унапређивање жена
- Канцеларија Специјалног саветника за родна питања и унапређење жена
- Фонд за развој Уједињених нација за жене (UN Women, 2010.)

Комитет за елиминацију дискриминације жена је овлашћен да:

- прими пријаве од појединаца или група појединаца који подносе захтеве о кршењу права заштићених у складу са Конвенцијом

- покрећу истраге о ситуацијама систематске повреде женских права. (CEDAW, 2017.)

Усвајањем Конвенције о уклањању свих облика дискриминације жена и Факултативног протокола, дата је могућност Комитету да разматра пријаве појединаца, након исцрпљивања заштите која је омогућена националним законодавством, као и то да сами покрећу поступак испитивања држава станака због кршења права жена.

Фонд Уједињених нација за популацију је водећа агенција у свету која се бави пружањем помоћи трудницама, обезбеђује сигурност порођаја и детета, као и то да се свака жена третира са поштовањем.

Такође, у оквиру Универзалне декларације о људским правима, забрањује се насиље у породици као облик угрожавања основних људских права и слобода који су њоме загарантовани:

- право на једнакост
- право на живот, слободу и личну сигурност
- слобода од дискриминација
- слобода од мучења, суровог, нехуманог и понижавајућег третмана
- право на признавање правног субјективитета
- право над једнакост пред законом
- право на правни лек одговарајућег суда
- право на једнакост унутар породице
- право на највиши доступни стандард менталног и физичког здравља (Ристановић & Докмановић, 2006.)

Основни циљ Савета Европе јесте управо заштита људских права и унапређење демократије. Наша земља је његова чланица од 2003. године и бројне реформе се одвијају уз његову помоћ. Што се тиче докумената које је усвојио Савет Европе у вези са насиљем у породици и заштитом жртава, треба споменути следеће: Европску конвенцију о заштити људских права, Декларацију о политици супротстављања

насиљу према женама у демократској Европи и Конвенцију о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици (Истанбулска конвенција).

Европска конвенција о заштити људских права донета је у Риму 1950. године, а ступила је на снагу 1953. Ова Конвенција је састављена по угледу на Универзалну декларацију о људским правима, а циљ јој је развој и очување фундаменталних права и слобода, као стуб демократије и мира у свету. Пре него што било која држава поднесе захтев за чланство Савета Европе, мора да усклади национално законодавство са Конвенцијом, како не би дошло до било какве повреде основних права и слобода.

На Трећој европској министарској конференцији 1993. године усвојена је Декларација о политици супротстављања насиљу према женама у демократској Европи. Уз њу, израђен је и План акције за борбу против насиља над женама. План акције садржи препоруке државама чланицама за ефикасније сузбијање насиља у породици. (Бабовић, Гинић, & Вуковић, 2010.)

Истанбулска конвенција скреће пажњу на важност борбе против насиља у породици и она представља најважнији и најсвеобухватнији документ у овој области. Конвенцију је Република Србија потписала 2012. године (спада у првих 10 земаља које су је потписале), а ратификовала је 2013. Самим тим, у наше кривично законодавство су морала да се унесу нова кривична дела, као што је сексуално прогањање и сексуално узнемиравање, али и да се измене нека стара. У оквиру Конвенције се регулише превенција, потребе и безбедност жртава, као и обавезу држава да се насилници пронађу и адекватно санкционишу. Дефинише се насиље над женама као облик дискриминације жена и кршење њихових људских права и промовишу се модели добре праксе у заштити жртава и принципи рада са њима. (Бранковић, 2013.)

Европски суд за људска права је орган Савета Европе са седиштем у Стразбуру. Основан је 1959. године и њему се могу обратити сви грађани земаља чланица Савета Европе, након што исцрпе сва национална средства. Број судија је једнак броју земаља потписница, јер свака земља даје по једног судију.

На нивоу Европске уније, као политичке и економске заједнице 28 земаља, донета је неколицина докумената у вези са овом темом: Уговор из Мастрихта и Уговор из Амстердама, којима се наглашава значај основних права, Лисабонски уговор, који јача улогу Европског парламента, а Европску унију чини транспарентнијом и демократичнијом, као и Повеља ЕУ о основним правима која штити живот, достојанство, лични интегритет, обезбеђује једнакост између мушкарца и жене, права детета, права старих лица, а забрањује мучење, нечовечно или понижавајуће поступање, ропство, дискриминацију и друго.

ПОСЛЕДИЦЕ ВИКТИМИЗАЦИЈЕ

Примери из праксе

У неким земљама у свету постоји синдром "претучене жене", који заправо означава посебно психолошко стање жене која је годинама трпела насиље. Многе од њих су се неретко обраћале разним институцијама за помоћ, полицији, родитељима или родбини, и на крају, једини излаз из круга насиља виделе су у убиству насилника. Оне данас издржавају вишегодишње казне затвора, и кажњене су управо од оних који је требало да их заштите.

Једна жена се јавила Виктимолошком друштву Србије у вези са кампањом за помиловање жена жртава насиља које су лишиле живота насилнике, испричала своју причу и дала сагласност да се она објави, коју ћу укратко да препричам. Прича почиње тиме да је она осуђена – за убиство на мах. Деветнаест година је била у браку и родила је двоје деце. Муж јој се одао алкохолизму и тада је почело иживљавање и малтретирање, и то не само ње. Као и већини жена, породица јој је била на првом месту и надала се да ће се муж променити и да ће постати нормалнији. Међутим, како је то постало неподношљиво, обратила се родитељима који је нису подржали, говорећи да треба да остане уз мужа који је отац њене деце. Полиција такође није била заинтересована да јој пружи помоћ, јер „то није њихов проблем“. Преживела је бројне повреде које су оставиле трајне последице: ломљење ноге, прелом три пршљена, два напукла ребра, гашење цигарета по телу, посекотине ножем, ударање главом о зид, ударање ногом у стомак и слично. Ту ноћ, муж је дошао пијан кући, прво је њој песницом разбио нос и наставио да је удара док није пала на под, а затим, када је кћерка хтела да је заштити, кренуо ножем на њу. Она наглашава да је у том тренутку реаговала као мајка, а не као жена. Особа која се нашла у сличној ситуацији може да схвати ситуацију у којој се налазила. То је мајчински инстинкт, и у жељи да заштити своју децу, лишила је живота насилника. Деветнаест година је трпела насиље, тринаест година је трајало суђење и на крају је осуђена на три године затвора.

Зар ове тридесет и две године нису биле довољна казна? Ко је заказао у овом случају? Да ли полиција, социјалне службе, правосудни систем, или сви они заједно?

Осврнула бих се и на случај жене која је осуђена на две године затвора за покушај убиства мужа. Годинама је трпела физичко насиље, присиљавање на најтежи рад, без права на одмор или болест, од стране мужа, свекрве и свекра. Када је дошла у затвор имала је једва тридесетак килограма, а тамо се заправо и опоравила. Шта је затвор наспрам насиља које је трпела кући? Након издржане казне, жена нема где да се врати. Деца не смеју да је примезбог страха да ће бити протерани, с обзиром да живе на очевом имању. Она је већ три године здрава и живи у болници, јер нико од њих неће да је прими назад. А и која је поента враћања жртве у кућу насилника?

Ово су само два од милион случајева о којима свакодневно читамо и слушамо. И поред бројних помака у овој области, деловања цивилних организација и друштвених установа, усвајања докумената и реализације разних пројеката, насиље у породици и даље не може да се сузбије у одговарајућој мери.

Када државни механизми нису довољни да нас заштите, потребно је да се укључи цело друштво у препознавање проблема и да научи како адекватно да реагује онда када се исти и препозна.

ЗАКЉУЧАК

Мере заштите од насиља у породици провлаче се кроз велики број закона, подзаконских аката и међународних докумената. Ово кривично дело је проблем са којим се друштво бори кроз целу историју, а у овом веку то је проблем целе заједнице, те стога није довољно да држава само усваја законе и спроводи поједине мере.

Оно на чему може да се ради јесте:

- посвећивање веће пажње превенцији, нарочито насиља над женама
- омогућавање брзог покретања поступка којим ће се истог момента прекинути насиље кроз одвајање жртве од насилника
- омогућавање боље заштите жртвама за време трајања поступка
- бржа размена и боље искоришћавање информација између свих субјеката – јавних тужиоца, суда, центра за социјални рад и жртви; постојање јединствене базе података
- предложити измене закона које се односе на казне, с обзиром да насилници често врло брзо изађу из затвора, или добију само условну казну
- едукација друштва, почев од најмлађих чланова и развијање емпатије ради изградње ненасилне заједнице

Све ово би могло да допринесе смањењу броја пријављених случајева, и то не кроз тамну бројку криминалитета, већ кроз смањење извршених кривичних дела, нарочито оних са смртним исходом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабовић, М., Гинић, К., & Вуковић, О. (2010.). *Мапирање породичног насиља према женама у Централној Србији*. СеЦонс.
2. Бошковић, Д. (2009.). *Насиље у породици: друштвени, криминолошки и криминалистички аспект*. Бања Лука: Дефендологија центар за безбедносна, социолошка и криминолошка истраживања.
3. Бранковић, Б. (2013.). *Вести из будућности: Истанбулска конвенција и одговорност државе за борбу против насиља над женама. Функционисање опитих сервиса - операционализација дужне прилежности*. Програм Уједињених нација за развој.
4. Добросављевић, Д. (2003.). Кривично дело насиља у породици. pp. 21-26.
5. Коларић, Д., Кесић, Т., Ђурђевић, З., & Симеуновић Патић, Б. (2014.). *Интегрисани одговор на насиље над женама у Србији*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
6. Љубојевић, Н. (2008.). *Заштита детета од злостављања и занемаривања у породици*. Нови Сад.
7. Ристановић, В. Н., & Докмановић, М. (2006.). *Међународни стандарди о насиљу у породици и њихова примена на Западном Балкану*. Прометеј - Земун.
8. Сзели, Е., & Паласка, Д. (2004., јун 07.). *Часопис о виктимизацији, људским правима и роду*. pp. 29-30.
9. *ЗАКОН О ЈАВНОМ РЕДУ И МИРУ*. (2016.). Преузето 15.9.2017. са http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_javnom_redu_i_miru.html
10. *ЗАКОН О СПРЕЧАВАЊУ НАСИЉА У ПОРОДИЦИ*. (2016.). Преузето са <http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/lat/pdf/zakoni/2016/2675-16%20lat.pdf>
11. *КРИВИЧНИ ЗАКОНИК*. (2005-2016.). Преузето 22.7.2017. са http://www.paragraf.rs/propisi/krivicni_zakonik.html
12. *ПОРОДИЧНИ ЗАКОН*. (2005.). Преузето 12.8.2017. са http://www.paragraf.rs/propisi/porodicni_zakon.html
13. *CEDAW*. (2017.) <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CEDAW/Pages/Introduction.aspx>
14. *UN Women*. (2010.). <http://www.unwomen.org>

15. *Општи протокол о поступању и сарадњи установа, органа и организација у ситуацијама насиља над женама у породици и у партнерским односима.* (2017).
Преузето 20.12.2017. са
<https://www.minrzs.gov.rs/files/doc/porodica/nasilje/Opsti%20protokol%20nasilje%20u%20porodici.pdf>
16. Тодоровић, Н. (01.04.2015). *Злостављање и насиље над старијим особама.*
Преузето 6.12.2017. са <http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/rs/zlostavljanje-i-nasilje-nad-starijim-osobama/>